

ОЛИ ВПЕРШЕ зайшла мова про те, щоб запросити пана де Норпуа на обід, моя мати вимовила жаль, що професор Коттар у від'їзді, а вона забула дорогу до Сванна, жаль, бо і той, і той, напевне, зацікавили б колишнього посла, але мій батько відповів, що такий чудовий співрозмовник, таке вчене світило, як Коттар, ніколи не зайвий за столом, натомість Сванн із його похвальбою, з його звичкою дзвонити в усі дзвони про свої навіть нікчемні знайомства, звичайнісінький задавака або, як сказав би маркіз де Норпуа, «бздюх». Ця батькова репліка вимагає бодай короткого пояснення. Дехто, мабуть, пам'ятає такого собі Коттара і Сванна, який у своїй світськості довів скромність і стриманість до найвищої міри делікатности. Та річ у тім, що до Сванна-сина, а також Сванна-члена Жокей-клубу, давнього приятеля моїх батьків, долучився ще один, новий Сванн (і, мабуть, це не остання його іпостась), Сванн-Одеттин чоловік. Пристосовуючи до вбогих запитів цієї жіночки притаманний йому інстинкт, свої прагнення та своє завзяття, він примудрився створити собі становище значно гірше за попереднє: адже треба було скотитися до рівня своєї життєвої супутниці. Отак він і нап'яв на себе личину нової людини. Отож, відвідуючи сам-один своїх приятелів, яким не хотів навіязувати Одетти, оскільки ті самі не просили познайомити з нею, він зажив укупі з дружиною новим життям і завів нових знайомих: зрозуміло, що, зважаючи ранг, до якого ці люди належали, і відповідно оцінюючи, наскільки спілкування з ними тішитиме його гонор, він узяв за взірць

не найцікавіших представників того кола, де бував до одруження, а давніх Одеттиних знайомих. Але навіть знаючи, що теперішній Сванн прагне водитися із дрібними урядовцями та запроданками — оздобою міністерських балів, усі дивувались, як це він, хто колись і навіть досі так любо замовчував, що в його кишені запрошення до Твікенгемського¹ або Букінгемського² палацу, кричить на всіх перехрестях, що дружина якогось заступника діловода відвідувала пані Сванн. Може, шукаючи цьому пояснення, скажуть, що простота Сванна, світської людини, була лише витонченою формою його марнослава й що на прикладі давнього приятеля моїх батьків, як і на прикладі деяких інших євреїв, можна спостерігати черговість стадій, що їх проходили його одновірці: від найпримітивнішого снобізму й найбрутальнішого хамства до наймайстернішої гречности. Одначе головна причина, що може поширитися на всіх людей, полягала ось у чому: самі наші чесноти не є чимось вільним, нічим не скутим, не чимось, що завжди до наших послуг; зрештою в нашому уявленні вони настільки зрочені зі способом життя, який зобов'язував нас виявляти їх, що коли перед нами відкривається діяльність іншого роду, то захоплює нас зненацька, і нам навіть на думку не спадає, що вона здатна відродити в нас колишні чесноти. Сванн, запобігаючи перед цими новими знайомими й пишаючись ними, скидався на скромного й великодушного великого художника, який на старість захопився куховарством або садівництвом і наївно радіє хвалі, виспівуваній його стравам чи грядкам, що їх зась критикувати, тоді як на критиків його шедеврів не сердиться; а може на того, хто щедро дарує свої полотна, але кого дратує програш сорока су в доміно.

Щодо професора Коттара, то ми ще не раз побачимо його згодом, у «принципалки»³, у замку Распельєр. Наразі гідне

¹ Твікенгем — резиденція графа Паризького під Лондоном. — Тут і далі прим. пер., якщо не вказано іншого.

² Букінгем — резиденція англійської королівської родини.

³ Тут: «хазяйка». — Прим. кор.

уваги одне: зміна, що сталася зі Сванном, могла зрештою дивувати, бо вона звершилася непомітно для мене, ще коли я зустрічався з Жільбертиним батьком на Єлисейських Полях, звершилася тим непомітніше, що він не озивався там до мене й не мав нагоди хвалитися своїми зв'язками у світі політиків. (Щоправда, якби він і хвалився, то я навряд одразу розпізнав би в ньому марнослава — сформований здавна образ якоїсь людини застилає нам полудою очі й робить глухими вуха; моя мати три роки не помічала, що її небога мазюкає губи, наче помада невидима й цілком розчинена в якійсь рідині, поки додаткова частка помади чи якась інша причина не спричинила так званого пересичення: вся доти не помічена фарба кристалізувалася, і моя мати, вражена цим несподіваним кольоровим розгулом, заявила, цілком по-комбрейськи, що це сором, і майже порвала стосунки з небогою.) З Коттаром же навпаки: та пора, коли він був на перших візитах Сванна у Вердюренів, відійшла в далеке минуле (та ба! і почесні, і титули приходять із віком); по-друге, можна бути невігласом, по-дурному каламбурияти й попри все мати особливий хист, якого не замінить жодна загальна культура: хист великого стратега чи великого клініциста. Справді, побратими бачили в Коттарі не лише неосвіченого практика, який зажив європейської слави. Найрозумніші серед молодих лікарів заявляли, — принаймні впродовж кількох років, бо мода мінлива, потреба змін у самій її природі, — що як вони захворіють, то довірять своє життя лише Коттарові. Звісно, вони воліли товариство начитаніших професорів, наділених більшим художнім смаком, з якими можна було розмовляти про Ніцше чи Вагнера. На музичних вечорах, які влаштовувала пані Коттар, у надії, що її чоловік стане деканом факультету, і на які запрошувала його колеги й учні, сам він, замість слухати музику, різався в карти у суміжній вітальні. Зате він відзначався влучністю, проникливістю, точністю своїх діагнозів. По-третє, щодо спілкування професора Коттара з такими людьми, як мій батько, зауважмо, натура, яка в нас виявляється на старість,

не завжди, хоч нерідко буває і навпаки, є нашою первісною, розквітлою чи заниділою, вкоренілою чи затертою; ба іноді це первісна натура навиворіт. Замолоду Коттар зі своєю нерішучістю, сором'язливістю і надмірною послужливістю скрізь, окрім закоханих у нього Вердюренів, був мішенню для дотепів та жартів. Який добрий друг порадив йому вдавати неприступного? Важливість його становища допомагала йому зберігати таку міну. Усюди, крім дому Вердюренів, де він мимоволі ставав собою, Коттар напускав на себе холодність, любив мовчати, був безапеляційний, а коли мусив говорити, не пропускав нагоди сказати щось прикре. Цю нову манеру триматися він міг перевірити на пацієнтах, які, бачачи його вперше, не могли робити порівнянь і вельми здивувалися б, якби їм сказали, що на вдачу професор Коттар зовсім не шорсткий. Він намагався завжди здаватися незворушним, і навіть у лікарні, коли від його каламбурів реготали всі, — від старшого лікаря до новачка-студента — жоден м'яз не здригався на його обличчі, те пер безвусому й безбородому, а тому зовсім невпізанному.

Насамкінець пояснімо, хто ж такий цей маркіз де Норпуа. Перед війною він був повноважним міністром, а 16 травня¹ — послом, і, попри все це, на превеликий подив багатьох, відтоді він не раз презентував Францію в надзвичайних місіях, навіть як контролер державних боргів у Єгипті, де завдяки своїм великим фінансовим здібностям неабияк прислужився. Ці пізніші доручення давали йому радикальні уряди, служити яким погордував би простий реакціонер-буржуа і яким через своє минуле, через свої стосунки, через свої переконання маркіз де Норпуа мав би здатися підозрілим. Але, очевидно, передові міністри усвідомлювали, що таке призначення доводить те, на які широкі жести вони спроможні, коли йдеться про добро Франції. Цим вони виявляли, що вони неабиякі державні мужі, навіть

¹ «16 травня» — дата, коли президент республіки Мак-Магон утворив монархічний кабінет.

така газета, як «Деба», славила їхню політичну мудрість, — водночас розраховували на престиж, пов'язаний із блакитною кров'ю, а також на інтерес, що викликає як театральна розв'язка, непередбачений вибір. А ще вони знали, що, завербувавши маркіза де Норпуа, вони можуть збирати ці лаври, цілком покладаючись на його лояльність; маркізове правило для них не за осторогу, а за гарантію. І тут уряд Республіки не прогадав. Передусім тому, що деякі аристократи, змалку виховані на пошані до свого роду як до певного духовного надбання, якого в них не забрати (і чия вартість добре відома не тільки людям рівним їм, а й тим, хто ще вищого коліна), відали, що їм не треба витрачати зусиль, — користі з них жодної, — яких, по суті, марно докладає багато хто з буржуа, не треба заявляти про свої добрі наміри і знатися лише з добромисним людом. Водночас прагнучи піднятися в очах княжат і дюків, поставлених на один щабель вище, ці аристократи розуміли, що можуть добитися мети, прикрасивши своє ім'я тим, чого йому, їхньому імені, не було дано і що підійме їх над тими, хто досі був їм рівнею: впливом серед політиків, славою письменника чи художника, великим маєтком. І, цураючись усякого піддобрювання до полупанка, який їм ні до чого і якого улещає буржуазія, цураючись даремної з ним приязни, бо ні одному принцові це не сподобається, вони цінували знайомство з політичними діячами й навіть із франкмасонами, бо ті можуть ввести їх у посольства чи підтримати на виборах; знайомство з художниками й науковцями, бо ті можуть допомогти «пробитися» в ту сферу, де вони в авангарді; нарешті з усіма, хто вміє вибрати нову службову відзнаку чи влаштувати вигідну партію.

Щодо маркіза де Норпуа, то тут найбільше важило те, що за свою довгу дипломатичну кар'єру він набрався заперечного, рутинного, консервативного, так званого урядового духу, який насправді притаманний духові всіх урядів і, зокрема, за всіх урядів — духові бюрократії. На своїй службі він перейнявся боязкою зневагою і ненавистю до більш або менш революційних чи принаймні некоректних методів,

цебто до методів опозиції. За винятком простаків з черні та вищого «товариства», для яких щось смакове — це мертва буква, людей пов'язує не однодумство, а спорідненість душ. Академік типу пана Легуве¹, прибічник класиків, радше аплодував би промові на честь Віктора Гюго, виголошеній Максимом Дюканом² чи Мезьєром³, аніж промові на честь Буало, виголошеній Клоделем⁴. Націоналістичного душку цілком достатньо, щоби зблизити Барреса⁵ з його виборцями, які, мабуть, не бачать великої різниці між ним і паном Жоржем Беррі⁶, але не з його колегами-академіками, які, поділяючи його політичні погляди але маючи інший духовний лад, віддаватимуть перевагу навіть таким ворогам як Рібо⁷ й Дешанель⁸. Знову ж таки, з цими останніми вірні монархісти значно ближчі, ніж з Моррасом⁹ або Леоном Доде¹⁰, теж поборниками повернення короля. Маломовний не тільки через професійну звичку поводитись обачно і стримано, а ще

¹ Легуве Ернест (1807–1903) — романіст, драматург, найбільший успіх йому принесла п'єса «Андрієнна Лекуврер», написана у співавторстві зі Скрібом.

² Дюкан Максим (1822–1883) — друг Флобера, автор «Літературних спогадів», член Академії.

³ Мезьєр Альфред (1826–1915) — політичний діяч і літератор, писав етюди про Шекспіра, Петрарку й Гете.

⁴ Клодель Поль (1868–1955) — поет і драматург, автор п'єс «Благовіщення Діви Марії», «Атласний черевичок» з містичними мотивами.

⁵ Баррес Моріс (1862–1923) — прозаїк, член Академії, у романах «Під поглядом варварів», «Перекотиполе» й «Натхненний пагорб» підносив національну цінність, критикував соціальні утопії, проповідував католицизм.

⁶ Беррі Жорж (1852–1915) — депутат, спершу монархіст і антидрейфусар, відтак незалежний республіканець.

⁷ Рібо Олександр (1842–1923) — поміркований республіканець, міністр закордонних справ, прем'єр-міністр, обраний до Академії того ж року, що й Баррес.

⁸ Дешанель Поль (1855–1922) — голова партії прогресистів, голова палати депутатів 1898–1902 та 1912–1920 років, президент Республіки.

⁹ Моррас Шарль (1868–1952) — письменник, діяч «Аксьйон франсез».

¹⁰ Доде Леон (1867–1942) — письменник, син Альфонса Доде, друг Пруста.

й тому, що слова завдяки цьому набувають більшої ваги і стають багатші на відтінки в очах людей, чий багаторічний зусилля, спрямовані на зближення двох країн, часто передаються, резюмуються (у промові, протоколі) простим прикметником, здавалося б, звичайнісіньким, але доволі містким, щоб вони могли бачити в ньому цілий світ, — маркіза де Норпуа вважали сухарем у тій комісії, де він засідав з моїм батьком і де всі вітали мого батька з тим, що колишній посол привітний та ласкавий до нього. Така ласка і привітність дивували навіть мого батька. Узагалі мій батько не любив говорити комусь милі речі і важко сходився з людьми, у чому щиро зізнавався. Він здогадувався, що за доброзичливістю дипломата стоїть особистий підхід, вирішальний для його людських симпатій, і завдяки такому підходу якийсь зануда й докучайло, хай він і розумник та добряга, може сподобатися менше, ніж вільнодум і веселун, який здається багатьом вітрогоном і нікчемою. «Мене на вечерю знову запросив де Норпуа; у комісії всі ошелешені, дивина та й годі: там він ні з ким не близький. Я певен, що він мені ще розповість щось дивовижне про війну сімдесятого року». Мій батько знав, що маркіз де Норпуа був єдиний, хто попереджував імператора про нарощування потуги й войовничих намірів Пруссії, а ще знав, що Бісмарк вважав маркіза світлою головою. Недавно журналісти помітили, що в Опері¹, на гала-виставі на честь короля Теодосія², монарх мав з маркізом довгу розмову. «Треба з'ясувати, чи такий важливий цей приїзд короля, — сказав мій батько, якого дуже цікавила закордонна політика. Старий Норпуа зазвичай застебнутий на всі гудзики, але зі мною він не проти пощирувати³».

Щодо моєї матері, то посол, очевидно, мав не той склад мислення, щоб її зачарувати. Гідне уваги, що мова де Норпуа була збираниною за давнених слів, пов'язаних у людей

¹ Пале-Рояль — паризький театр, де грали водевілі й комедії.

² Теодосій — вигаданий персонаж, прообраз болгарського царя.

³ Бути відкритим, щирим, відвертим. — Прим. кор.